A

8450

V.

2

13

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

KÉZIRATTÁR

BUDAPEST • L.K. 1993.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

KÉZIRATTÁR

KODÁLY ZOLTÁN

A ZENE. (FEJEZET A MAGYARSÁG NÉPRAJZÁBÓL.)

KÉZIRAT.

K. 784/I-II.

K 784/I

Kodály Zoltán

37/1969

A szövegbeli rövidítéseket (pl. Vh. D. = Vásárhelyi daloskönyv, B. = Bartók) föl kell oldani, teljesen ki kell írni. – Hasonlóképpen a kották fölötti K, stb. jelzéseket, amelyek a följegyzőt nevét jelentik.

A szövegben a keresztnevek is kiírandók pl. Horváth A. helyett így: Horváth Ádám.

A vörössel aláhúzottak zárójelbe teendők, mert nagyon nehezítik a folyó szöveg olvasását.

II. A mai népi dallam stílusa.

Az eddig tárgyalt, ősrétegnek nevezhető dallamfajta mintegy 200 törzsdallamot jelent, változataikat nem számitva. Mostanában kezd elhallgatni, nagyobb részét csak öregek tudják, s velök kihal. Talán ötöde része tartozik a ma is közismertek közé. Lássuk, milyen a fiatal dal, amit még ma is mindenki tud, melyik a felületen lévő, mélyebb kutatás nélkül is felénk áramló zenéje a falu népének, milyen a mai népzenei köznyelv, a mai nép mai dala?

Mintegy ezer dallam az állandóan hallható része a kb. háromezernyi teljes dalkincsnek. Ebből közel 800 visszatérő formájú: a dallam végén ujra halljuk a kezdősort. A négy sor zenei tartalmát betüvel jelölve (mellőzve: kisebb jelentőségü tipusokat) A A_5 A_5 A, A B B A, A A_5 B A, A A B A, a főtipusok. Ezek egyikéhez tartozik közismert dalaink legtöbbje. Számra legnagyobb egységes stílus-csoport, s még növeli jelentőségét a folytonos használat.

Felületes hallgatónak eleinte egyik olyan mint a másik. Valóban sok hasonló van köztük. De ez jellemzi minden stilus virágkorát, a müvészet minden ágában. Gondoljunk csak a németalföldi vagy olasz festő iskolákra, mikor a vezető tehetségek kezében kialakult stilust szám-

talan kisebb tehetség követte, az egymáshoz hasonló müalkotások ezreiben.

Vagy, hogy népmüvészeti példát idézzünk: a mezőkövesdi kötény hímzése messziről mind egyforma. Mégis, sok ezre közt se találunk két egészen egyezőt.

A mostani magyar dal stílusa pontosan körülirható, lezárt, kialakult, bár még nem merev: még naponta terem újat. De az a meglevőtől csak apróbb vonásokban különbözik.

(folyt 47 l.) 24) jegyz.

(Nyugateurópai formák.) A B B A a statisztika szerint legkedveltebb formánk. /L. Bartók: XXXV. lap./ A B B A forma a XV. század fancia népies dallamaiban is előfordul. /L. Paris-Gevaert. "Chansons du XV. siecle." 7 db. 142-ből. Th. Gerold: "Chansons populaires du XV-XVI. siecle." 4 db. 50-ből. Hasonló a középkori "Virelai" formája is. /L. F. Gennrich: "Grundriss einer Formenlehre des mittelalterlichen Liedes." Halle. 1932. 70 sk. l. Formája: A B B A A csak az utolsó sor ismétlésében különböznek a mienktől. Arra a kérdésre, hogy e nyugateurópai formák voltak-e, lehettek-e valami befolyással a mi formánk kialakulására csak tüzetes vizsgálat után lehetne válaszolni. Jegyzet vége

Ezek nagyrészében azonban az A refrén, s látszólagos A B B A formát az által okoz, hogy a dal kezdetén is megszólal. A dallam folytatólagos menete: ABBABBA.... A refrén ... [illegible]

Annyiban is rokon A A^5 A^5 A-val, hogy B hangfekvése rendszerint ugyanaz mint A^5-é: nagyjában egy kvinttel magasabban jár A-nál. E két képlet együttvéve mintegy 60 százaléka a visszatérő formáknak.

A nyugat-európai zenében mindkettő ritkának látszik. 25./ jegyz. (25)

Beható formatörténeti vizsgálatokat a nyugateurópai zene szóbanforgó anyagán még senki sem végzett. (jegyz. vége) Annál gyakoribb az A A B A. De csak néhány százada. Az 1530. tájén legismertebb német népies dalok közt 147 közül még csak egyet találunk. Ritka a francia chansonok közt is. Ritka a gregorián zenében, s a trubadúr-dallamok közt. 26./L.R.v. Liliencron: (26) "Das deutsche Volkslied um 1530", 317.l. -Paris-Gevaert: "Chansons du XV. siècle. 3 db., 142 közül. A B C A u.ott 12 db. van. P. Wagner: "Einführung in die Gregorianische Melodien" III.473. A B C A-ra 8 példát említ, A A B A-ra csak egyet. (jegyz. vége)

Nálunk Tinódi még nem ismer visszatérő formát. A Hoffgreff-gyüjteményben egyetlen – cseh eredetű – A B C A-t találunk, s a genfi zsoltár a maga A B C C D A-szerű alakulatával egymaga képvisel hasonló formaelvet 125 dallama közt. Az a katholikus énekgyüjtemény, mely a legrégibb

forrásokra nyúlt vissza, a Harmath-Sik-féle "Szent vagy Uram!", mintegy 30 A A B A-t tartalmaz. Ezekből csak egy mutatható ki a XVII. századból, a többi mind újabb, legjava a XVIII. sz. végéről. Az első kótás ref. énekeskönyvben, a kolozsvári 1751-iben, egyetlen ABCBA-t találunk.

E jelek szerint a visszatérő forma, különösen A A B A alakban az európai zenében csak a XVI. század óta lett lassankint gyakoribb. Viszont a keleti zenében, amennyire eddig ismerjük, nincs nyoma.[27]

27./ Gennrich a 4)-jegyzetben idézett müve 233 .lapján a gregorián hymnusok A A B A formáját syriai eredetűnek véli, Dom Jeannin : "Mélodies liturgiques syriennes et chaldéennes." Paris, 1925.-26. c. müvére utalva.

Valószinü tehát, hogy náluk is európai hatásra fejlődött ki. Nyugati s egyben müzenei hatásra kell visszavinnünk e forma egy változatát az A A5 B A-t is, melynek legrégibb, eddig ismert mintája talán egy XV. századi francia chanson.[28] A-nak egy kvinttel magasabb ismétlése talán összefügg a többszólamú zenével, melyben oly gyakori a második szólamnak felső kvinten való belépése. Legrégibb magyar példája egy 1777-ben keltezett kéziratunkban van. (Kovács F. Kézirat. M. Tud. Ak. – Alatta mai változata. Új Száz. 1918. Bartók)

28) Paris-Gevaert: Chansons du XV. siècle. 67. sz. Vele rokon egy az 1450 körüli Locheimer Liederbuch 13. l. található AA5A5A3A féle 5 soros dallam, mely átkerült az egyházi dalkincsbe: XVI. sz.

Stöv. Muz. 522. ~~Oct. Hung. 856. Pnis.~~

első sorra hiján

155. var.

589. és 396. lap.

1576.

Pilny Ewangelistl Kyjch stb.

német és cseh énekeskönyvekbe. L. Zahn: Die Melodien der deutschen ev. Kirchenlieder: (1390 sz. 4068.

A francia chanson egy származékát ismerjük fel egy magyar egyh. énekben. Harmat-Sik: Szent vagy Uram. 176 sz.

Ezt a formát tartja a közhit maig a magyar népdal ~~legeredetibb~~ for-májának, valószinüleg azért mert a népies müdalban is sürün él vele, talán még sürübben mint a népdal;

~~Nem svájciasságra irthetne pedig ilyen szerkezetü német dalokat ismer mindenki.~~ Az a svájci népdal, melyre Beethoven variációkat irt, (minden kezdő zongorázó ismerő) lényegében azonos a Sz. Nd.132.alatti csikmegyei dallammal, melynek német származása már ebből is kétségtelenül látszik. Azonban ez ritka kivétel. Ilyen, anyagában is pontos egyezést éppen német dallamokkal ritkán tudunk kimutatni. De a formaelv európai eredetü, s nálunk azidegenből behozott egyházi és világi dallamok, s azok nyomán itthon keletkezett müdalok révén terjedhetett el.

Kotta 49b) Ja 112.

E) Az előtett közismert dallamon kívül még számos változatban él a nép között. (Néhány mollváltozata is van.) (2a. egy másik változattól való, a kéziratához ~~[illegible]~~ hasonlóbb III. sor. Egy különösen érdekes dunántúli változata alább következik. ~~[illegible]~~ I# az eredetében kétségtelenül tiszta dúr-dallamba behatolt néhány jellemző dunántúliasan ötfokú fordulat; a sorvégek tritonus-~~frázisai.~~)
(Nagybajom. Somogy m. 1922. K.Z.)

Hírös betyár kottája Vargyasnál

[illegible]

4961

2a) Jegyzet: Beethoven (forrása valószínűleg) Fr. Reichardt: „Frohe Lieder für Deutsche Männer" Berlin. 1781. L. Erk–Böhme: Deutscher Liederhort. I. 80. 281. l.

A magyar dallam IV. sora közelebb áll egy XVII. századi német változathoz: U. o. 109. a. ~~[illegible] vége.~~ L. pl. Bartók[1] 87., 88., 102., 110., 113., 124., 277., 295a). jegyz. vége.

[1] id. m.

— Eltérések:

~~A~~ A magyarban eltűnt az Auftakt, a II. sorban érdekesen eltolódott. A magyar I. sora = német IV. sor. A német II. sora nem megfelel a_1-ig, csak g_1-ig. Ez a nyugati zenében ~~[illegible]~~ ismertes „tonális válasz", ~~a~~ XV–XVI. századi dallamokban gyakori. Nálunk is megvan.

Korát, fejlődését, formatörténeti kutatások teljes hiányában nem tudjuk közelebbről meghatározni. Nálunk kétharmadfél századnál alig lehet régibb.

Azonban nem A A B A és A A^5 B A, hanem A B B A és közeli rokona A A^5 A^5 A a leggyakoribb és legjellemzőbb típusai e dallamrétegünknek. Ezekben is nyugatról eredhet a végén visszatérő dallamsor elve, de egy másik sajátságuk arra a gondolatra vezet, hogy szorosabban függnek össze az ősréteggel mint eddig hittük.

(Az újmagyar dallamforma kapcsolata a régivel)

Gondoljuk meg, hogy egy dallam ritkán hangzik el csak egyszer: ha rákezdik, többször ismétlik egyhuzamban, ha nem is mindig az egyszeri múlató magyar módjára, aki egész éjszaka egyetlenegy nótát dalolt és huzatott.

Tehát nem ezt halljuk: A A^5 A^5 A, hanem ezt:

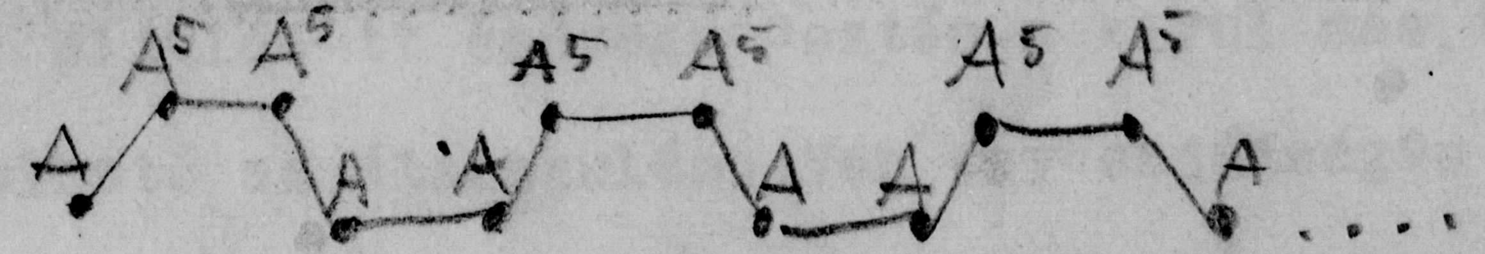

~~Vagy a második rész ismétlésével [illegible]~~

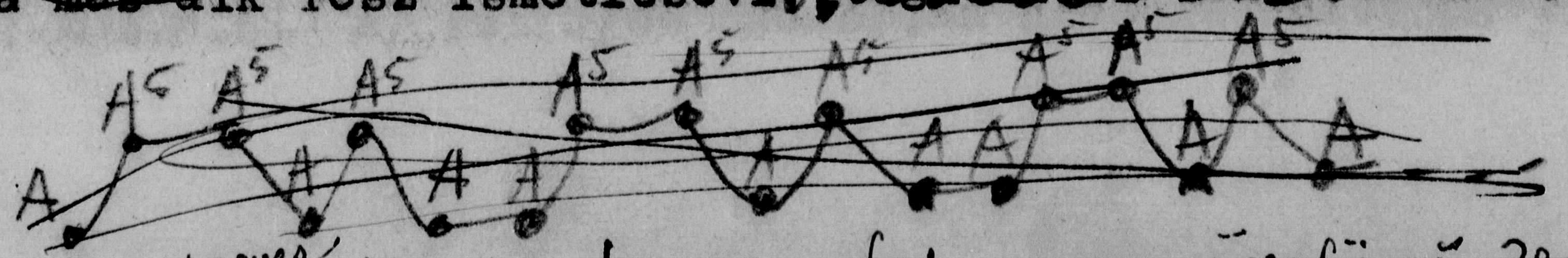

Nem izolált egyes strófákat, hanem folyamatos, összefüggő zenei meander-szalagot.

57

Hagyjuk el az első A-t: benne vagyunk a régi,magyar-cseremisz kvint-váltogató rendszerben./L.000 lap./ A régi A^5 A^5 A A forma könnyen átváltozhatott A A^5 A^5 A formává,még európai hatás nélkül is.Csak egyszer,véletlenül,másképp kellett elosztani a négysoros strófa szövegét a folyamatos dallamvonalon. Egy sorral odébb bekapcsolni, ~~s folyhatott~~ s folyhatott tovább zökkenő nélkül.Ma is megesik,gyengébb énekessel, ha véletlenül elhibáz,vagy elfelejt egy sort. Rendületlenül folytatja,még ha a dallam IV.sorára az új szövegversszak I.sorára esik is. Megáll dallam közben,ha kifogyott a szövegből. A hiba állandósul, s az új forma kész./30.jegyzet. Hasonló eltolódás következtében van sok A B B A szerkezetű dallamunknak A A B A változata. Hogy A B B A-ból mire tótokhoz kerül át B B A A is válhat:l.Bartók:"Népzenénk és a szomszéd népek népzenéje."13.l.és 16.példa.X (jegyz. vége) (30)

Eltolódott szövegbeosztáson kívül más,tisztán zenei módon is elképzelhető az átalakulás. Van egy sajátságos cseremisz dallamtipus, melynek egyelőre kevés példáját ismerjük: Lach:Cser.81.és változatai: 83.88.-Muz.F.620 c/ 621 a/és 623 b/.Ez utóbbit közöljük:

oktávval ... helyezkedett egy magasságba a növedikkel.

52/

52. Második kotta Nerolyaiól

A fonográf hengeren ugyan a IV. sor is az első magasságában van, de a cseremisz szerkezet stilustörvénye szerint a IV. sornak kvinttel mélyebben kell lennie a II.-nál. /L. a 000. jegyzetet./

A dallam betüjegye ez lehetne: A A^8 A^5 A^5 A. Nemrégiben egy kezdő gyüjtő ilyen alakban jegyzett fel egy közismert magyar dallamot:

Egy sor kotta Nerolyaiól

A III. sort kissé elváltozott A^5-nak tekintve: A A^8 A^5 A^5 A ez is. Rendesen az I. és IV. sor egymagasságban van, s gyakorlottabb gyüjtő, véletlennek tartva az I. sor szokatlan magasságát, valószinüleg úgy is jegyezte volna le. A fentemlitett cseremisz példák után, s dallamvonalunk általános, felülről lefelé törekvő hajlamát figyelembe véve: nem utasithatjuk el azt a lehetőséget, hogy egyes dallamainknak ez volt a formája, mielőtt A A^5 A^5 A-ra változott olyanformán, hogy a kényelmetlenül magas első sor

egy oktávval mélyebbre helyezkedett, egy magasságba a negyedikkel.

Nagyobb hang-terjedelmű daloknál ma is így segít magán a nép. (31.) vonal

(Jegyz.) L. erről Bartók id. m. XLIV. l. A cseremiszeknél: 001. jegyzetben említett tanulmányom.

Sok dallamunkban talán úgy vált felismerhetetlenné az eredeti kvintszerkezet, hogy magas első soruk leesett egy oktávval. Ha pl. Bartók III. 26. v. 66. sz. példájának első sorát egy oktávval feljebb helyezzük: a III. sorban mindjárt mutatkozik az alsókvint-felelet némi nyoma. (jegyz. vége.)

HANGKÉSZLET. De nemcsak a régi szerkezet nyomát tudjuk kimutatni ujabbfajta dalainkban, hanem a régi hangrendszert is. A kvintszerkezet ötfokúsággal járt együtt, s ezt az újabb kvintszerkezet sem felejtette el egészen. Bár a zöme hétfokú: dór, aeol, mixolyd, sőt modern dur, éppen elég (köztük) a tiszta, vagy alig egy-két idegen hanggal kevert ötfokú.

(s ezeket pentatonnal elemezhetjük, hogy az magyar dallamstílusnak is ez a legősibb hangsora.)

Szendrő, Takácsháza p. Gömör vm. 1906. K.Z.

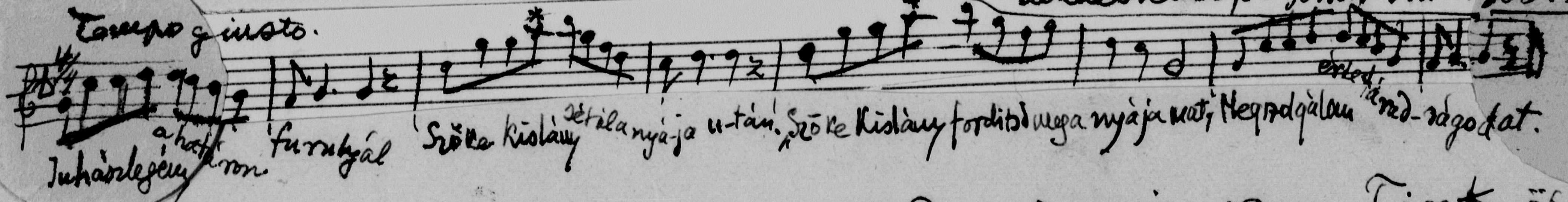

Formája: AA5A5A, értelen hangsúlytalan idegen hangja van. Tiszta ötfokú

a következő kettő.

Bolhás. Somogy vm. 1922. K.Z.

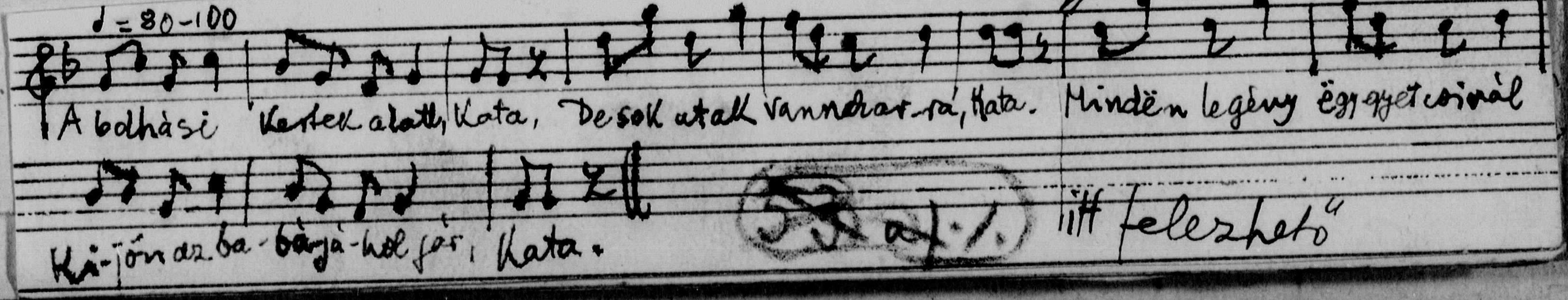

53/1.

53a

(Kósa után) Sajátságos ritmusa emlékeztet az latin hymnusversre. (Horváth János: A

Jegyz. Középkori m. vers ritm. [magyar, ritmusa] 66. l.) Közvetlen

kapcsolatát vele kimutatni nem tudjuk.

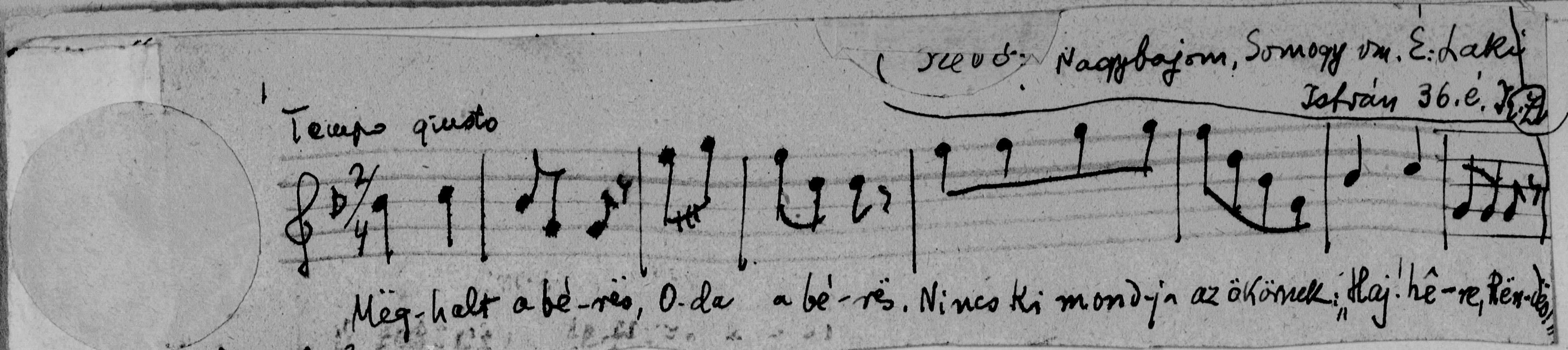

Ha első sorát egy oktávval feljebb képzeljük, az imént idézett cseremisz tipust /M.F.623.b./kapjuk. Némelyikben csak egyetlen idegen hangot találunk, a ii.-es sorok befejező képletében: ♪♩.♩z (a g g) Talán csak erősebb hangsúly emelte az első hangot a-ra, az eredeti g-ről: ♪♩.♩z (g g g) Ez a régifajta ötfokú ii-esek leggyakoribb sorvége, bár az a néha oda is behatolt. 32. jegyz. Bartók id. m. 58.sz. Ennek mástekintetben is van valami kapcsolata Bartók 105.sz.-al. Más példák: Bartók id. m. 84.86./jegyz.vége./ (32

A magas a, ha kétrendszerűnek foghatjuk fel a dalt, nem is idegen hang. (Kótapélda)

Egyébként sem ez a hang, sem a "dór" vagy "aeol" szekszt nem törli el a különben meglevő ötfokú jelleget. 33. jegyz. B.122.130. dór: 90.102.113.117.138.147. Aeol: 124.126. Mixolyd külső alatt is lappanghat ötfokúság./B.102./amint a régi ötfokú is mixolyddá vált: Bartók id. m. 9.33 c. jegyz.vége./ (33

Vargyas. Mo.

Szedő! → ide az alsó dallam.

55/

A középsorok, mint az első sor fölé irt hangközjelző számok, és a szögletes hangok mutatják, még elég közel állnak a szélsőkhöz.

A^5 var. A középuton A és B közt, mintegy ~~jellemző~~

A III. sor végén néhány hangnyi jellemző toldalék utolérhetetlen bájjal kerüli ki az egyhangúságot, ami esetleg akkor jelentkezik, ha a két középsor változatlanul egyforma. Ime egy közeli változata, s mégis mennyire más.

Szedő

32/

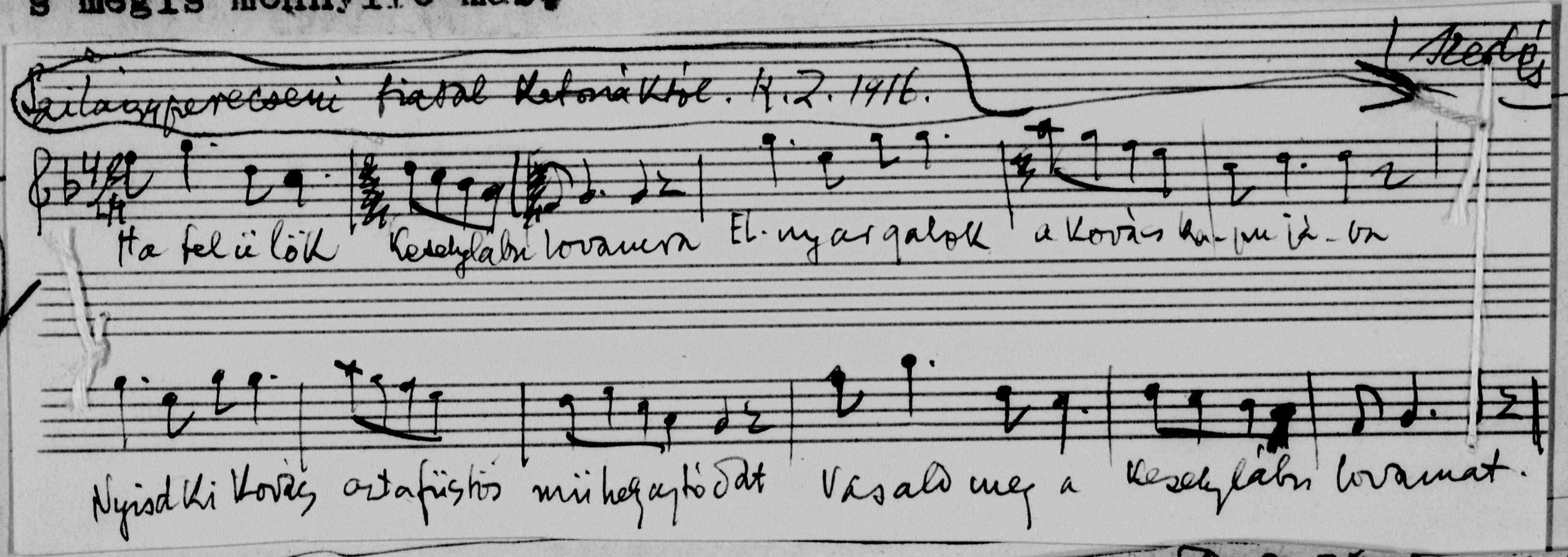

31

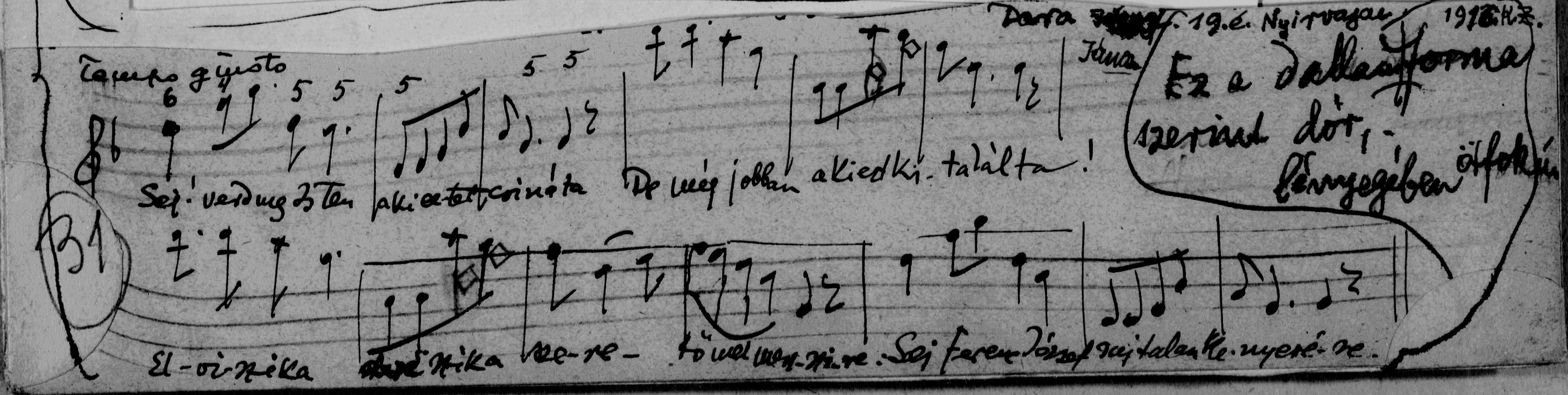

Ez a dallamforma szerint lényegében ötfokú

Ha az első és utolsó sor tiszta ötfokú, [illegible]

~~igaz~~ ötfokú jelleget a középsőknek még távolabbi elkalandozása sem ingatja meg az. A fenti dallam egy harmadik változata közepén a dúrtercet is megszólaltatja:

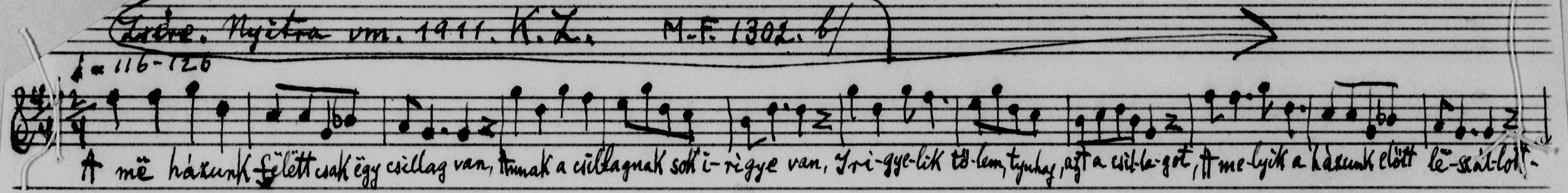

Ez a három változat egyúttal egy kis világot vet a változatok életébe. Némi túlzással el lehet mondani: 20-30 dallamot is egymás mellé rakhatunk úgy, hogy két-két szomszéd közt alig lesz különbség, s a két szélső közt alig lesz hasonlóság. V 56 a)

~~Bizonyos fenntartással elmondhatjuk tehát, hogy a mai magyar népdalnak is uralkodó, legjellemzőbb hangrendszere az ötfokú.~~

~~xxxxxxxxx~~
~~xxxxx~~

Első 56a után:

Az új magyar dallamstilus szerves folytatása a réginek. Megvan benne -változott formák alatt-mind a két főelve: az ötfokúság és a kvint-váltó szerkezet. Az összefüggésből kiragadott egyes dallam formaváza ugyan más lett: A⁵A⁵AA helyett AA⁵A⁵A és változatai;

Két további változata a moll illetve dúr hangnemben, 56a) oly közel vitte dallamunkat, hogy az ötfokúságnak éppen csak némi nyoma maradt meg: dfg „trichord" az elsőben, s a gagcdgf frázis a második II. sorában.

Baracska. Fehér m.

Éjfél után volt a

Ha még egyszer volna

Veszolynál

Hát

A K. Z. jelzés megmaradhat (így tovább is), ha a jegyzetek előtt „rövidítések" c. magyarázat lesz.

de folyamatos összefüggésben ~~a vonal ugyanaz maradt~~; [Kitűnik, hogy lényegében azonos] az elv: Két-Magasabb és [két] mélyebb fekvésű sor váltakozása. [3 3 m metrikus]

A szerkezeten kivül a régi stilus hangrendszere, az ötfokú is tovább él az új dalokban, részint teljes tisztaságában, részint különféle hétfokú hangsorok alatt elrejtve, vagy apróbb-nagyobb nyomokban.

E szivós ragaszkodás is amellett tanuskodik, hogy ez volt a magyar lélek ősi, ösztönös zenei kifejezésmódja. Ezért nem tudta eltörölni európai hatás, beolvadás, vérkeveredés, s az újabb, többé-kevésbbé ~~európaiasodott~~ idegen hatásokat ~~felölt~~ magába fogadott műdal befolyása.

(A népies műdal hatása) ~~Miben állt e befolyás~~ [Mi volt ez a hatás]? Tüzetes vizsgálatok hiányában néhány általános megjegyzésre kell szoritkoznunk. — Hogy ~~hatott~~ volt, az kétségtelen.

Az 1850 és 1900 közti műdaltermés elárasztotta a magyar vidéket, a nép sokat belőle meg is tanult. Szerzőiket még nem mind sikerült kinyomozni. Azonban a nép közt élő dallamok közül épen a legértékesebbek és legjellemzőbbek szerzőit sohasem fogjuk kideriteni.

Ez a félszázad termő ideje volt a [redacted] népdalnak is. Feltűnik egy csomó dallam, melyhez hasonló az addigi gyüjteményekben nincs, sem az akkor élt, és névszerint ismert szerzők dallamstilusából nem vezethető le. Ismeretlen művelt szerzőktől sem eredhet, mert egész más lelki alapokra mutat. A műdal főkép az ernyedő középosztály, a pusztuló gentry lelkét tükrözi, azt is a 48-as utáni érzésvilág árnyékában. Ezért túltengő benne a reménytelen lemondás hangja.

A falu, Kossuth népe, tele feszitő erőkkel, s annyi csalódás után is örökké remélő optimizmussal: dalaiban ennek ad hangot. Ha átvett is egyes dallamokat, s azokat variálva jutott is néhány új alakulatra: egészben a maga régi hagyománya alapján áll, azt fejleszti tovább. Az átvevő [redacted] nemzedék után következő, mintha csak megunta [redacted] volna, amit apáitól egy emberöltőn át hallott. A lankadó életkedv, az örökös céltalan búsulás, halálvágy elleni reakció az új népdal.

A lágy, epedő moll-melódiák helyett újra nagyapák keményebb, [redacted] hangja csendül fel. A városi dallamáradat nem tudja a népdalt áthangolni a maga érzelgőssége, siránkozó panasza hangjára. Csak [redacted] formális gyarapodás irányában adott neki ösztönzést. [redacted]

34 jegyzet.

1) Meg kell azonban állapitani, hogy a középosztály dala Szini "Nemesi népdalai" óta egyre magyarosabb, s Dankóig egyre népiesebb lett. Viszont a nép közt az újabb müzene annál inkább terjedt és hatott, minél közelebb állt a népi formahagyományokhoz. /jegyz. vége./

Ritmusban: mig a 80-as évek előtt feljegyzett népdalok inkább rövidebb sorokból állnak, az újabbak sorai, kétségkivül az egyre bonyolultabb és hosszabb mü-dallamok hatására, 25 szótagig is megnyúltak.

Hangkészletben a modern dúr és moll ekkor hatolhatott be erősebben, bár többségre nem jutott. A mai népdalok nagyobbrésze is, ha nem ötfokú, inkább dór, aeol, mixolyd. Gyakran az átvett müdallamok jellemző moll-fordulatai a nép ajkán dór, aeol, vagy éppen ötfokú fordulatokká változtak át. Tanulságos a félhang sorsát követni. A tiszta ötfokúság nem ismer félhangot. A diatonikus félhang valószinüleg csak mai hazájában került a nép tudatába.

Hogy mikor, azt nem tudjuk megállapitani. Valószinüleg későn. Hisz a ma tiszta ötfokúsággal élő népeknél még a mellékes diszitő-hangok is rendszerellenesek. Mintha más hang nem is léteznék.

Ma már teljesen otthonos népünk a hétfokú hangsorokban is. De a kromatikus félhangot nem vette át a műdalokból. Ahol ilyenre akadt: egyszerűsítette. Iskolában, dalárdában, egyesek megtanulják ugyan, de általában, azt mondhatjuk, a népi hangrendszer ma még a kromatikus félhangnál végződik: az már nem tartozik bele. 60 a) b) c) itt közbe!

Azonban nemcsak ~~gazdagodást~~ gyarapodást jelent a műdal hatása, hanem szegényedést is. Bár az idő kérlelhetetlen kereke elforgatta volna a régi dalokat enélkül is: de siettette az új divatos át jelentő műdal a régiek elmúlását. Azonkívül hozzájárult az ornamentika elszegényedéséhez.

Még 1850 táján az igazi népdalokban is közölnek itt-ott melizmát. /"Hehentések", hajlitások"/. A század első felének műdalai is gyakran élnek vele. /Szerdahelyi, Egressy, Füredi operaénekesek voltak./ Későbbi műdalaink egyre szótagolóbbak, gyüjteményeikből eltünik a diszités. /Bartalus!/ Egyre többet szidják a cigány cifrázatát, a kántorok, öregasszonyok cikornyás énekét. A kor egyszerűsitő izlése, mely pl. a Szózat "megtisztitásában" el is érte egyik tetőpontját, az újabb népdalból is kiirtotta a melizmát.

Lássunk egy példát, hogyan bánik a nép a felülről átvett dallammal. 1: ~~1-4 sor üresen~~

L. az 56. a. lap alján lett jegyzet.

Hej, gazduram

Uccu [illegible] [illegible]

Az eredeti AA^5BA formából A BBA lett, F II. N6-val jelzett, nehezen intonálható szűk-kvintből kvart lett. ~~Általában sem a szöveg sem a dallam nem lett rosszabb. Mindazáltal számtalan esetben lehetne kimutatni a népi használat csiszoló hatását.~~ Ki[illegible] csatlakozik a II. sor az I.-hez: nincs septimugrás, és ~~hirtelen~~ ~~természetesebben~~ így beálló magas hangfekvés. Igaz, hogy a dallam egy kifejező, bár kissé érzelgős csúcspontja ezáltal elveszett. De a szűk-kvint ~~majdnem~~ éppen annyira idegen a nép

hangközanyagában, mint a kromatikus félhang, ~~Nem~~ mint 606.

minden bővített és szűkített hangköz. Az ú.n. magyar skála: (g-asz-h-c-d-esz-fisz) a népdalban ismeretlen. Nagy ritkán hallani egy-egy, ingadozó intonációval, többnyire idegen eredetű dallamokban, a bővített szekundot lefelé. A többi hangköz sem szerepel egyformán. Így igen ritka a felugró nagy szekst, kis szeptim - (nagy ~~szept~~ sohasem található) s még ritkább e hangközök, sőt a felfelé gyakrabban előforduló oktáv és kis szekst lefelé ugrása. A fenti dallam I. és IV. sorának leugró kis szekstjét is eltüntette a népi változat.

~~Egy~~ Nem marad egyéb mint: nagy és kis szekund, terc, tiszta kvart és kvint, fel és lefelé; kis szekst, oktáva felfelé. Ne gondoljuk, hogy ez szegénység, primitívség. Minden nagy klasszikus stílust a szelekció jellemez inkább, mint az eszközök halmozása. A hangközök megválogatásában majdnem teljesen egyezik a magyar népdal (a dallamkultura két csúcspontjával:) a gregorián énekkel és a Palestrina stílus dallamával. Itt is, ott is: énekhangra, harmóniák nélkül elgondolt egyszólamú dallamstílus áll előttünk. (35) (Vgl. L. Knud Jeppesen: Der Palestrinastil und die Dissonanz. ← Leipzig. 1925.) (35.)

Nálunk erősen támogatja a hangközök szelekcióját az ötfokúság ma is élő érzése. kivételek

majdnem mindig kimutatható a műzene hatása. De láttuk a példából, mennyire ellenáll a népi környezet, mennyire igyekszik a maga képére formálni a belekerült műdalt. Előfordul, hogy ilyen elnépiesedett műdal törzséppé lesz. De általában, mint példáink is, nem lesz azzá. A népi használat csiszoló, simító hatását szövegre, dallamra egyaránt: számtalan példán lehetne tanulságosan megfigyelni.

Szerző folytatás 60. lapon.

Kodály

61

Ez több szempontból is szegényedést jelent. Ha meggondoljuk, hogy szépen diszitett melizmás éneket mi már (öregektől is) csak nagy ritkán hallhatunk, de 50-100 éve még nemcsak egyes, hanem csoportos énekben is mindennapos lehetett: azt kell mondanunk: a nép énektudása nagyot esett. Az egyszerüsitő izlés ellene fordult a bonyolultabb éneknek, s ezzel az énektudást jóval primitivebb fokra szállitotta le. A mai szótagoló énekhez kevesebb énektudás is elegendő. Pedig ma tanitják énekelni a népet az iskolában. Régen senki se tanitotta, mégis jobban tudott. Még egy különbség: vesztett az előadás érzelmi tartalma, lirai hőfoka is. Egy mai, józan, szótagoló, a közönséges beszédmódtól alig eltérő énekben sokkal kevesebb a lirai hév, mint egy öreg székely melizmákkal ékes, ömlő "keserves" nótájában.

A mai fiatalság éneke a beszédtől legfeljebb hangerőben különbözik. S azt se változtatja, mig a régi énekmódban itt-ott dinamikai árnyalás nyomait is meg lehetett találni.. Az öregek, különösen Erdélyben, egészen más gégebeállitással, a közönséges beszédtől elütő, ünnepi, megilletődött vagy derüs: egymással sokféle hangszinnel énekeltek.

A régi ornamentika utolsó nyomaként megmaradt néhány kéthangnyi melizma és portamento mutatja, hogy az ének ezek nélkül nem lehet el egészen. Mintha a legfiatalabbak énekében szaporodnának, talán közeledő izlésfordulatot jelezve. — • —

~~19??~~. vége.] Azonossága a Bartók gyűjtötte nagymegyeri (Csallóköz) dallammal kétségtelen.

Rendkívül tanulságos az eredeti feljegyzés; az orosz gyűjtő zeneszerző a hangsúlyos rövid hangokat hosszúakként fogta fel! Akárcsak azok az „idegen előke”-szerűen „hangművészek” akik a mi dallamaink ritmusát hallották félre német füllel. 19??.20

~~Valószínű helyes ritmizálása, a magyar dallammal~~
~~összeállítva:~~

19) Már Csokonai panaszolja, hogy a német zenészek rosszul írják le a verbunkost. - - - - - - - - -

1843. 387. l.:

Fogarasi János „Művelt magyar nyelvtan”-a ~~függelé-~~ ~~kében~~ . . „még csak le sem tudják írni a hallották eredeti szép magyar dalt!” Hangjegy függelékében példát is ad rá.

~~Hogy a~~ panasz még ma is ~~aktuális~~ ~~ok~~ van ok, arra megrázó egy ~~pillantás~~ Popper Dávid „ungar. Rhapsodie. op. 63.” c. művébe

Jegyzetek. (Szedő! Ide kerül a címszó alá a tévesen
a 24 jegyzet után szedett ✝–✝)

1) L. VIII. fejezet

2) Horváth János: A magyar irodalmi népiesség
Faluditól Petőfiig. Budapest. 1927.

3) A Kisfaludy-Társaság Népköltési Gyűjteménye. I–XIV.
1872-1924.

Szedő:
13) Jegyz. eleje:

A cseremisz dallamokat a következő
forrásokból idézzük: Sammelbände der Inter-
nat. Musikgesellschaft. (SIMG) III. 1902-3 430 és 741. sk. lap.
Ilmari Krohn közöl 15 dallamot. — Wichmann Györgyné
Wichmann Györgyné fonográffelvételeit a M. Nemz. Museum Néprajzi osztályában
lejegyezte Bartók Béla. 24 dallam. (= Muz. F.) —
V.M. Vasziljev: Marij Muro. Moszkva 1923. 167
dallam. (Vasziljevnek egy hasonló című, Kazánban
1919.-ben megjelent gyűjteménye 304 dallammal
csak a dolgozat befejezése után került kezünkbe.)

IV. GYERMEKDAL és REGÖSÉNEK.

Játékaik és körtáncaik közben a gyermekek is dalolnak ütemes, lépésre alkalmas népdalokat, a felnőttekéből. De a tipikus gyermekdal és a vele egytestvér regösének a népdalok tömegétől formában és tartalomban teljesen különválik.

Valamennyi gyermekdalunk mintha egyetlen dallamnak változata, kisebb-nagyobb töredéke volna.

Hangsora a dúr-skála 1-6. foka: g_1-a_1-h_1-c_2-d_2-e_2, az "indgermán hexachord." 36) /Jegyzet. O. Fleischer: "Ein Kapitel vergleichender Musikwissenschaft." Sammelbände I.M.G. I. 1899./ 36)

Ez a dallam annyira a fülünkben van, hogy tipikus fordulataira akkor is ráismerünk, ha csak néhány hangnyi töredékét halljuk. /L. Kiss Áron: "Magyar Gyermekjáték-gyüjtemény." 1891. 147. 148. lap./

Némely rövid mondóka csak két hangot használ: /Kiss Áron. 14. 1./

37 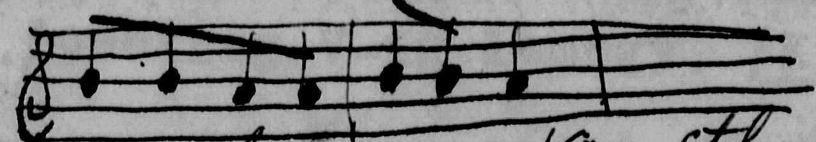

Csi-ga, bi-ga, gyere ki, stb.

Számtalan analógiából tudjuk, hogy ez nem a hexachord 3.-ik és 2.-ik hangja, hanem egy a-ból induló hangsor töredéke, amint ezt rögtön

megmutatja egy háromhangnyi változat: /Kiss: 15.18.sz./ 38 63

Kisteronyi távolságban mozgó két hangról tudjuk, hogy a 3.és 5.fokkal van dolgunk: /Kiss: 15.19.sz./ 39 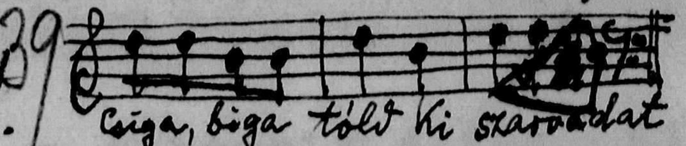 akkor is, hanem ugrik vagy szalad le befejésül az 1.fokra mint Kiss: 50.1.és 92.1.

Még világosabb ez, ha mellette van a 6./fok.

Kiss: 20.1.34.sz. 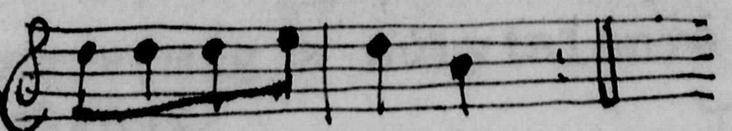

40 Töri, töri sóska,
Zsidó legény csontja.

Vagy ha szélső hangjai megvannak, csak közbülsők hiányoznak. /Kiss: 123.1.: 1.-3.-4.-5.fok/, -Kiss: 57.63.1.: 1.-4.-5.6.fok./

Még /Kiss 143.1. 5.1o./ a-h-c-hangokból álló dallamok is inkább érzünk a hexachord 2.3.4.fokának mint egy mollhangnem első három fokának. Mert olyan dallamhoz kapcsoljuk, mint Kiss: 145.

Ritka esetben a hexachord kibővül. Lefelé [illegible] VII-ig./Kiss: 15.-216. 358.361.1./esetleg V-ig lemegy. /Kiss: 372.1./ Felfelé érinti f-et /Kiss.283.398.1./talán olyan mixolyd dallamok hatása alatt, mint Kiss.280.1. [illegible] Kiss.144., 423.1. Mindezek nem változtatják meg

a dallam hexachord-karakterét. Még a dur-szeptima sem, ilyen összefüggésben. /Regösénekek IV. Kisfaludy-Társaság. Népköltési Gyüjtemény IV. 21--26.sz. Kiss.146.l./ Nem bontja meg a hexachord érzést, ha néha, mint váltóhang, fellép a felemelt 4.fok. Kiss: 419.

Ritmus-szerkezetének alapja a két-ütemes motivum: ♩♩|♩♩| . Két táncolépésnek felel meg: egyhelyben mozgásnál jobb és balláb felváltva lép a súlyos ütemtagra, míg a súlytalanra mellé húzódik a másik láb. Körtáncnál (míg egy irányban forognak) mindig ugyanaz a láb lép a súlyos ütemtagra. Szövege legalább 3 szótag: ♩♩|𝅗𝅥 𝄽 , de felbontásokkal szabadon változik, s egész 9-ig szaporodhat. ♫♩ ♫♩|♫♩♩

A legegyszerűbb mondókákban /l. fenti példát/ nincs is több mint két ütem, sőt néha az is egy ütem ismétlése. /Kiss:14.l./ A két ütem ismétlődik, amíg a szöveg tart. Háromütemes motivum ritka: 324.441.l. Hosszabb darabokban fellép egy második, harmadik, esetleg negyedik ütempár, -a dal megközelíti a szabályos 4-soros szerkezet külső formáját. /K.150.l.20.sz. 158.l./ Legismertebb példája: Kiss:178.l. "Erdő mellett nem jó lakni". Ilyen a 20.sz. regösének. De a négysorosság határán mozgó alakulatokat is élesen megkülömbözteti az igazi négy-sorosaktól az ütempárok gyakori ismétlése.

Abban a kevés dallamban, melyek nem illenek a hexachord rendszerébe, másféle dallamok nyomait vagy töredékeit kereshetjük. /Kiss.134.143.195.415.l./

Általában a gyermekdalban különös szerepe van ismert dallamok töredékeinek. Parafrázisszerű felhigitásban halljuk itt-ott egy felnőtt-dal töredékeit, mintha a gyermekdal két-két ütemes hullámzásába belehullott dallam atomjaira bomlana. Körvonalai még látszanak, de alaprajza eltorzul, széttörik. Kiss.431.l.8.sz., egy műdal: "A falu rossza" révén elterjedt "Húzzad csak, húzzad csak keservesen" elmosódott vonalát mutatja. Itt még a szerkezet is épen maradt, úgy hogy szinte változatának tekinthető. Egészben is megvan, mint újesztendei köszöntő: [Hol?] 444.l. /Bartók:259.sz./

Néhány gyermekdalban a közismert "Nem ettem én ma egyebet" egy darabkája tűnik föl: [Kiss vagy Bartók? l.] [redacted]:422.l.5. és 10.sor. A 151.l.-dban végén még hozzávegyül a "Kerek ez a zsemlye" egy részlete. Meg kell jegyeznünk hogy 1885 táján, mikor Kiss anyagát gyüjtötték, ezek közkedvelt, országszerte hallható dalok voltak. Ugyanúgy meg lehet figyelni a mai divatos nóták lecsapódását és felbomlását a gyermekdalban.

A gyüjtők az ilyesmit rendesen nem méltatják feljegyzésre. Pedig rajtuk is tanulságosan megfigyelhető a gyermeklélek munkája, a tudatába jutott zenei elemeken.

Kiss: 68.l. (egy mondatban) Angyal Bandi töredékeit ismerjük fel.

~~/Kiss:277.l. utolsó 4 sorában, és 398.l.12.sz.-ban, egy Bartók 245.és 301.alatt található dallam bomlott fel.~~

Kiss: 277.l. 4-6 sor jól mutatja, hogyan kopik, homályosul (zsugorodik,) el a felnőtt dallam a gyermeki használatban, ahol a ritmus a fő. V — lap alján —

Kiss: 277.l. utolsó 4 sorában, és 398.l.12.sz.-ban egy Bartók: 245.és 301.alatt található dallam bomlott fel.

Ugyanez rejlik a 18.sz.regősénekben, ezért kivétel köztük. A többi mind hexachord-dallam. Rendesen az 5.fokon s a körüle mozgó hangokon kezdődik, különösen jellemzi egy, a párosszámú ütemek súlytalan hangjára felugró kvint: 1-5. Szinte valamennyiben megvan. Helyette 1-4 felugrást találunk a 2.,3.sz.- ban, 1-6.felugrást a 9.sz-ban. (A 15.sz.-ban épen csak ez a felugrás maradt meg a dallamból, mint utolsó foszlány!) A gyermekdalban általában a leugró kvint gyakoribb: 5.-1. De megvan a felugró is: Kiss: 360., 461.l.felugró kvart: 401.l. Ugy, hogy még ez a sajátsága is a gyermekdalhoz kapcsolja a regősénekeket.

V A kisgyermek is, első (utánzó ének-) próbálkozásaiban, a ritmust már pontosan érzékeli, mikor a dallam hangközlépéseit még csak nagyjából tudja követni, s a nagyobb távolságokat el sem éri hangjával.

Ezt a sok leegyszerűsítést az olvasó nem tudja meg. Kérjük így fogalmazni, hogy ... [illegible]

Kuhač Xav. Ferenc / Ethnographia 1901. / a magyar regösének horvát eredetét vitatta. ~~Felhozott~~ Példái ugyan azt bizonyitanák, hogy alig van közük a horváthoz, mert igazán jellemző egyezést nem tudott ~~[illegible]~~ kimutatni.

Ugylátszik azonban, hogy a regösének a gyermekdallal együtt egy sokkal nagyobb emberi közösség sajátja. Mindenütt, amerre a hexachord-melodika mutatkozik, elsősorban németeknél, szlávoknál, találhatunk a mienkkel rokon ütempárokat.x) Még szélesebb körre terjed ki a formája. Az ütempárok, vagy általában rövid motivumok végnélküli ismétlése, ott van, mint jellemző forma, minden primitivebb nép zenéjében, sőt a fejlettebb népek megmaradt ősi hagyományaiban is. Ezt őrizte meg a gregorián zsoltárének. A gyermek, dalában is, mint egész fejlődésében, újra átéli az ember őskorát. Ezért kezdi zenei életét a primitiv ismétlő-formával. —— o ——

x/ F.M. Böhme: "Kinderlied und Kinderspiel". 1893. c. könyvében lapozva, lépten-nyomon a mi gyermekdalainkra emlékezünk.

V. Sirató (Halottsirató)

Az őskorba nyúlik vissza a sirató is. Bár minden vallás, még világi törvény is (Solon) igyekezett a gyászt mérsékelni, maig élő szokás maradt. Különösen déli népeknél, a sirató a fájdalom oly heves kitöréseivel jár néhol, hogy nem sokat különbözhetik az ősember fékezetlen gyászától. (Jegyz. (37) Jegyz. Giulio Fara: L'anima musicale (38) d'Italia. Roma 1920. 198 sk. l. Különösen a korzikai, „vendettá"-ra (nő) lázító sirató. Jegyz. vége.)

A fegyelmezett magyarnál ily kitörésekről nincs adat. De alig hinné valaki, mekkora területen van még a siratásnak nyoma, s hány helyen gyakorolják ma is. Csak nehéz hozzáférni, mert ahol megvan is: tagadják, idegen előtt semmiért sem hajlandók elmondani. Még temetésre is hiába jár a gyűjtő, mihelyt észreveszik, elmarad a siratás olyan helyen is, ahol különben rendes szokás. Minden gyűjtő egyértelműen

vallja hogy a sirató feljegyzése a legnehezebb feladatok közé 69
tartozik. ((39) Jegyzet: H. Pernot: Mélodies populaires grecques
de l'île de Chio. Paris. 1903. 82.: „on a la plus grand peine à obtenir les airs
funèbres, car ils sont toujours accompagnés de larmes et de douleur réelle.")
Ezért kevés az adatunk. (40) Jegyz. Szövegtöredék már A. Gy. II.
346. V. ö. u. o. 496 l. Bővebb leírás: Magyarország Képekben. 1867. 61 sk. l.
Dallamot Baranyából közöl az Ethnographia 1901. 29. l. Hitelessége épen
bonyolultsága miatt kétes. A zobor-vidéki típusra: Zenei Lexicon. II.
67. lap. Alföldi adat: Kiss Á. Régi népdalok, Hódmezővásárhelyről. 1927 46 lap.
Emlékezetből, szöveg alátétele pontatlan. Ugyanazt szöveg nélkül közölte: Ethnogr.
1920. 87. lap. Nagyszalontáról: Kisf. Tás. Népk. gy. XIV. 298–30. lap.
Mintegy 40 változat még kiadatlan. Jegyz. vége)

A siratás, mint az egész világon ahol még megvolt, vagy még megvan,
asszonyok dolga. (41) Jegyzet. Lukianos görög író az egyetlen, aki, külön-
ben gúnyolódó leírásában egy apa fiát-sirató szavait megőrizte. De luct.
13. (Jegyz. vége) A halott legközelebbi rokonának kötelessége. A nép élénken
figyel rá, és utána megbeszéli. „Szépen siratott." „Még csak el se
siratta." Megrójják a sirtót akkor is, ha

gyászra őszinteségéhez szó fér, (~~pl. mikor egy asszony nem szeretett urát siratta~~) akkor is, ha nem tett eleget várakozásuknak.

A terjedő civilizáció az ember minden érzésnyilvánítását, így a gyászt is egyre halkabbá, nemfeltűnőbbé teszi; Ahol a többség számára már elavult, ósdivá lett a siratás; ott kikezdte a tréfa, gúny. ~~Különösen~~ A költői tehetség is nem egyformán jut ki mindenkinek; akit igaz fájdalma ~~[illegible]~~ gyönyörű rögtönzésekre ihlet, azt tisztelettel hallgatja még a cinizmusra hajlamos is. De a gyengén sikerült, ha mégoly őszinte „nekrológok" kéretlen naivsága, néha együgyűsége gyakran szolgáltatott alkalmat tréfás paródiákra. Efféléket még ott is emlegetnek, ahol a valóban komoly siratás már rég feledésbe merült.

~~[illegible]~~ Itt-ott fizetett sirató asszonyokról is szól a hír. Ilyet sehol se találtunk, és megbízható adatot se, hogy valaha voltak. Ahol sikerült siratót hallanunk

ritka kivétellel: mindenütt őszinte fájdalom indította. ~~Ez~~ 71

Ez az oka, hogy hibátlan, ép szövegünk jóformán nincs: a leg-többen felvétel közben sírva fakadtak, s nem tudták folytatni.

Ha a zenéjéről még nyujt valami képet néhány sikerültebb fonografíelvétel, a szövegét, csak az valódi, halott melletti siratás ~~gyorsirás~~ helyszini gyorsirásos feljegyzése tudná megfogni. (Ahoz meg a zene hiányozna.) Kétszer egymásután senki el nem tudná mondani, amyira a pillanat ihletében találja ki.

Ezért fonografált siratóink szövege mind fakóbb, színtelenebb, mint a valódiaké. ~~Ez~~ Másik baj, hogy a fonográf csak 2 percig forog.

Egy alkalommal felvétel előtt meg akartam hallgatni 71a egy asszony siratóját. Tökéletes szép volt. Rögtön megismételte a gép előtt. Bár a szavakra mind a ketten jól emlékeztünk, s ha elakadt egy-egy szóval segiteni is tudtam neki: a fonográfba énekelt sirató halvány mása volt csak az előbbinek. Másodszori ismétlése még kevésbbé sikerült. Jegyz. Hasonló tapasztalatokról

42

A henger eleje rendszerint kántálás, míg (a sirató belemelegedik.) ~~belejön~~ s mikor legjobban mondaná, meg kell állni. Pedig egyik félórákhosszat is tudná mondani megállás nélkül. —

(más gyűjtők és értesítenek. **Böckel**: Psychologie der Volks-dichtung. Leipzig 1906. 2. k. id. **Weigand**: Die Aromunen II. 200. jegyz. vége)

A sirató zenei műfaji jelentősége nálunk: egyetlen példája a prózai recitáló éneknek, és szinte egyedüli tere a rögtönzésnek. A gyermekdalt és regösénekeket helytelen szokásos nálunk nevezni „recitativ"-nek. A recitativo: ütem és (mérhető) ritmus nélküli ének, zenei „próza, a zene és beszéd határán, ahol a zene csak a hang magasságának változtatásával szolgáltatja. Ritmus nincs benne más, mint a beszéd ritmusa; pontos méretű ütemről, szabályosan ismétlődő ritmusképletekről nincsen szó. Ez pedig mind megvan a gyermekdalban, hozzá az időt szabályozó testmozgás: legtisztább példái a pontosütemes zenének.

A sirató ellenben tökéletes recitativ, a nyugvópontok közti részek nem egyenlők, a dallamfrázisok ismétlése szabálytalan, ütemekbe nem osztható. Hogy valami zárt dallam

eszméje mégis ott lebeg a szabadon áradó prózasorok felett, azt meglátjuk a példákból.

Leggyakrabban két dallamsor szabálytalan ismétlődéséből áll a sirató. Ha a kezdőhangot 8-nak tekintjük, az első sor a 5-ön áll meg, a második 4-en. Úgy az 5-ös mint a 4-es kadenciák tetszés szerint – a mondanivaló kora szerint – ismétlődnek. Például a szokásos beköszöntővel kezdődik. (Ghymes, Nyitra vm. 1915.)

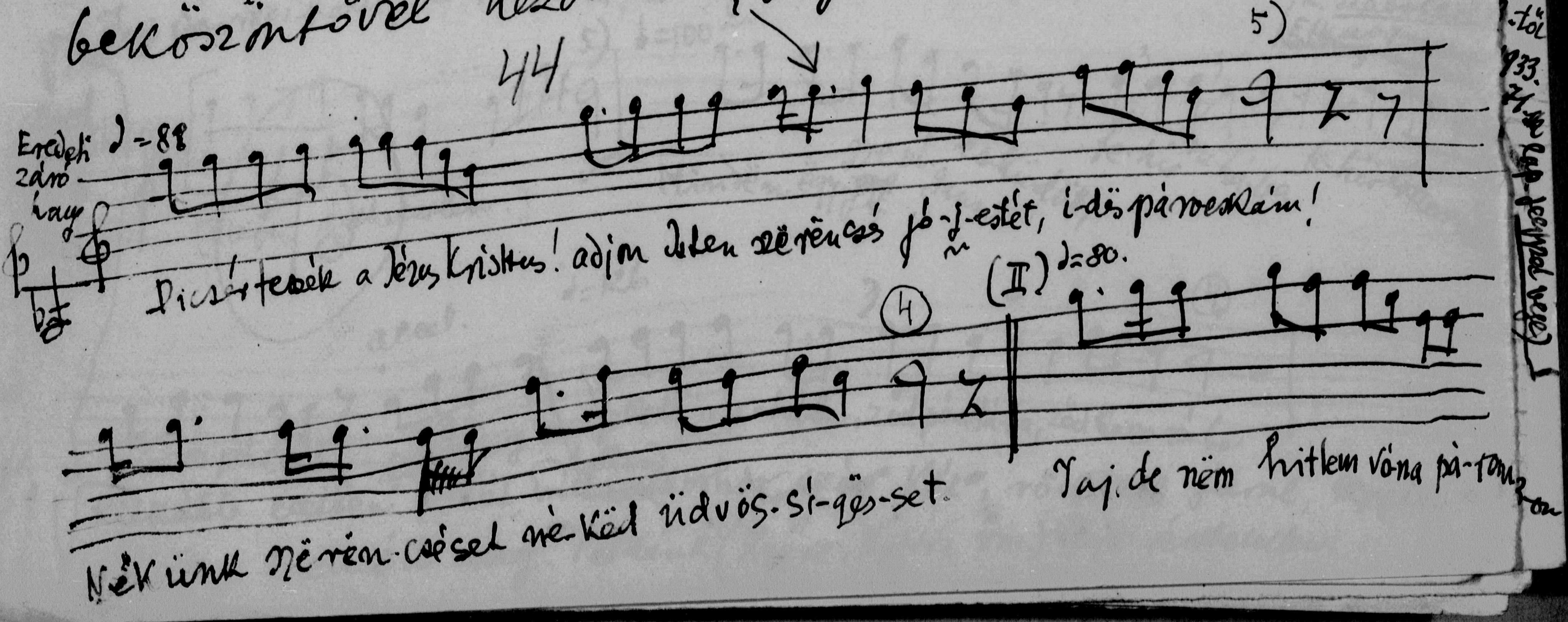

74

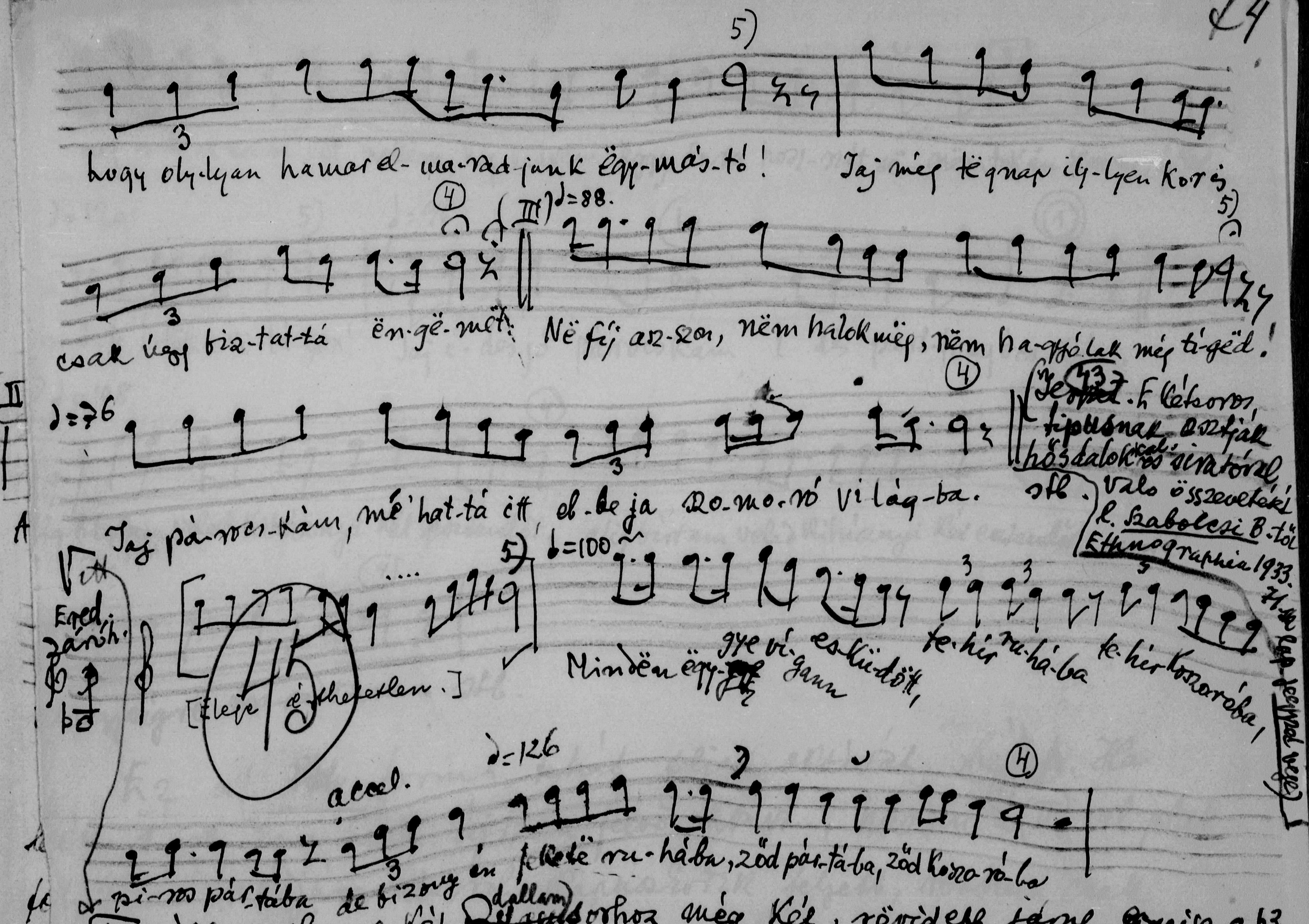

Ritkább esetben a két dallamsorhoz még két, rövidebb járul, egyik a 3-on másik 1-en áll meg. Példánk (Zsére, Nyitra vm.) eleje érthetetlen.

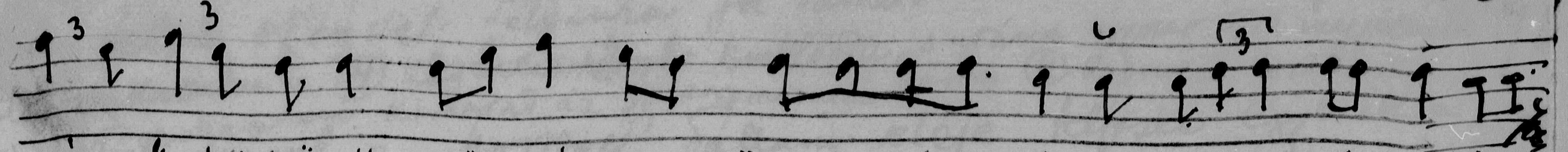

még csak ak-kor së vót nekëm víg kedvem ëggy ó-ra hosz-szát së nëmtokén sëmmi víg kedvem

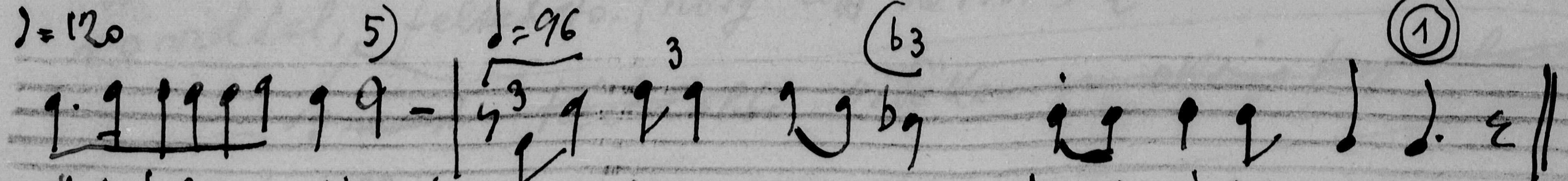

mű-te i-lőke vi-lá-gon! Jaj i-dës jó párocskám, i dës párt-fo-gó-cs-kám.

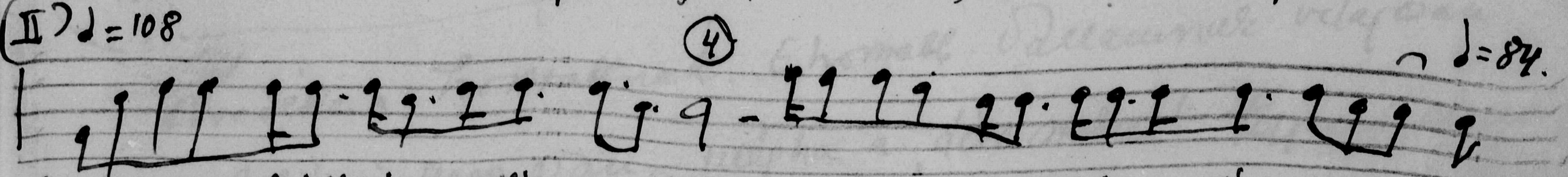

Alig bírtam veled kihúzni két esztendőt, alig bírtam veled kihúzni két esztendőt mind

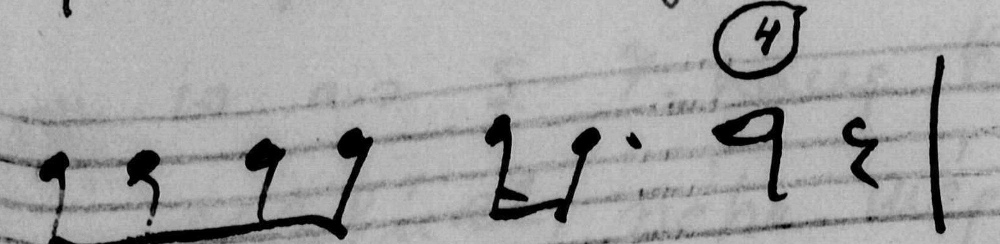

ëzvegységrë maradtam. stb.

Ez a forma tehát teljes oktávát bejár. Ha két 1.-re, nem kezdi újra a felső oktávon, hanem a (II) vel jelzett folytatás módjára alulról kapaszkodik feljebb, rendesen csak a 7-ig, úgy hogy ilyen dalokban esetleg nem is halljuk többé

a felső oktávát. Példánkon jól látható az ismétlések tabiltalansága 76
Első sorkapcsban a ④ kadencia kétszer ismétlődik, s utána egyszer újra megjelenik
5). A II. szakaszban kimarad az 5), egymásután három ④ kadencia sorakozik.
Mivel a hosszabb dallam eleje teljesen egyezik a rövíddel, feltehető, hogy az kétsoros csak csonka változata,

~~s mert távolabbi vidéken is oktáv terjedelmű~~

~~a siratódallam~~.

töredéke a hosszabbnak. E hosszabb dallamnak világosan ötfokú jellege van, mégha a „dór szexta" teljesen elmosta is az 5.–7. hang körüli „trichordot". Záróformulái teljesen ötfokúak, néha még a VII is megszólal. Azt a feltevést, hogy az öt hangnyi felső rész az eredeti, s később bővült oktávterjedelművé, csak nagyobb összehasonlító anyag alapján lehetne mérlegelni. Nem valószínű, mert van egy olyan típusunk is, amelyben az első

Kádencia hiányzik, tehát 3 sorúi, (4) (b3) és (1) végződéssel. (Csitár, Nyitra vm. Maga Veron 62 é.)

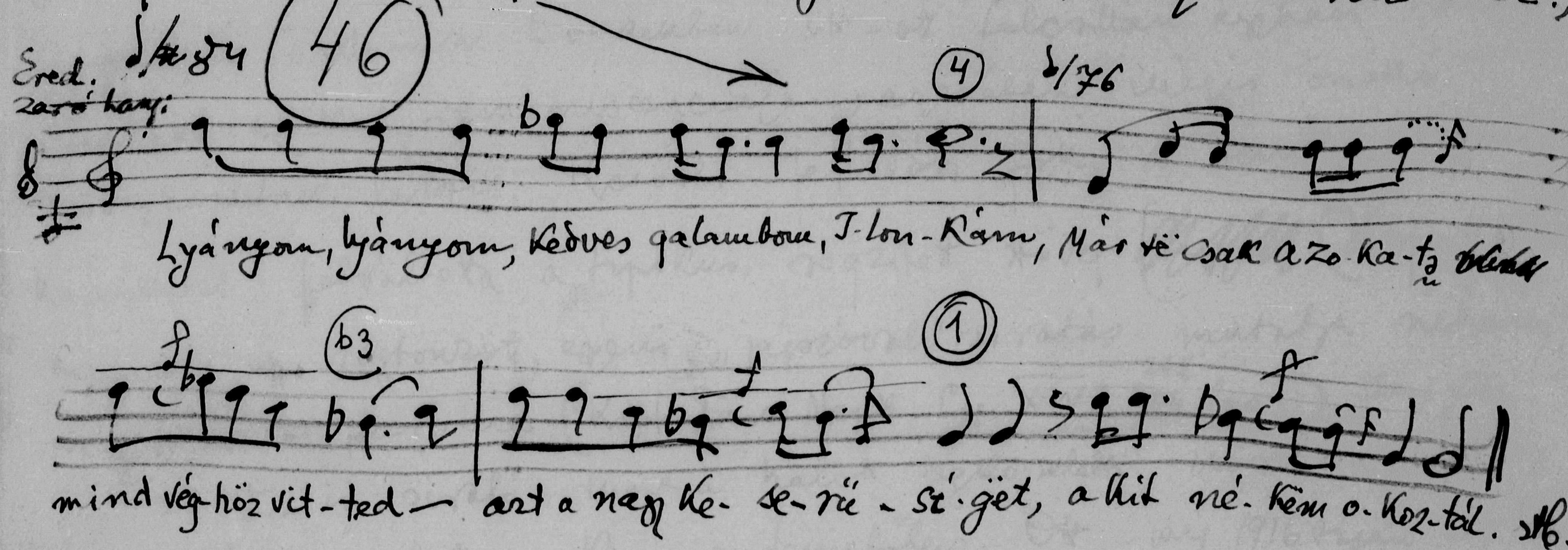

Ezenkívül oktávterjedelmű adataink vannak oly területekről ahol a sirató már igen ritka. (Erdély, Alföld, Somogy.)

A dunántúli sirató egyik típusán az ötfokúságnak ugyanolyan elváltozását észlelhetjük, mint az ottani ötfokú dallamokon általában. (L. 000 lap.) Példánk Nagybajomból való, Somogy vm.:

Nagyszalontán már nem hallani prózában rögtönzött, személyes siratót, hanem verses, állandó szövegeket énekelnek, egy állandó formájú dallamra. E versekben itt-ott felcsillan egy-egy halottas ének egy-két reminiscenciája, egészében mégis önálló szövegképletnek látszik. Későbbi fejlődési fok: a személyes, egyéni kifejezést felváltotta a tipikus, rögzített szöveg. Hogy ott is megvolt a rögtönzött, egyéni, „jajszóval" siratás: mutatja néhány megmaradt paródia. (Kisf. Társ. Népk. Gy. XIV. 292 lap.)

Ez is sirató, mert a halott legközelebbi hozzátartozója végzi a holttest mellett, s kinn a temetőben. – még 1916 táján is, – temetés után elszéledtek a kísérők, kiki a maga halottja fejfájához, s ott folytatták, hogy visszhangzott a temető a sírás-jajgatástól.

Másutt sem volt mindig a temetéshez kötve.

A Zoborvidéken egy vasárnap délután megfigyelhettem a temetőben egy magányos öregasszonyt, amint fia fejfáját körüljárva csendesen sírdogált és recitált a siratódallamra. Közeledésemre abbahagyta.

A háború alatt többször tapasztaltam, hogy egy-egy magányos asszony, aki férjét, fiát évekig nem látta, róluk hírt nem hallott,

téli estéken otthon, egyedül, fonásközben órákig siratgatta őket, ilyenféle szavakkal: (Barslédecz. 1915. ~~Dallama~~ Kétsoros tipno.)

„Jaj idës Jankom, idës fiam, de szomoró az én illetëm! Jaj, së fiam, së firjem, csak egyedül vagyok, idës jó családom. Jaj, de szomoró az illetëm, mikor nincs kihëz még szóllani, csak az üres szobába magam vagyok. Jaj, biz mindig sírok, éjjel nappal, idës jó Jankom, idës jó firjem! Jaj, mikor jöttök már tik haza, mikor vigasztalkodok még bennetëk? Jaj idës gyerëkëm, akki az idegën országba szenvedő, idës jó fiam! Të felőled nëm tudok, apád még a kórházba van, jaj, idës jó gyerëkëm, idës jó firjem, aki a harctérën mëgsebësült!" Stb.

A siratóval nem tévesztendő össze a virrasztó, mikor a kiterített halott mellett néhány idősebb asszony egész éjjel fennvirraszt, halotti énekeket énekelve, imádkozva. Ezek szoktak a halott hozzátartozóitól valami ajándékot kapni, étel-italon kívül is. Innen eredhetett a fizetett siratóasszonyok legendája.

~~Illusztráció van!~~

44) 81

(Jegyzet.) A rómaiaknál voltak: (praefica) de eredetileg ott is családtag siratott. Oláhok –

Nehéz néha a tényeket megállapitani. Az erdélyi szászok egyik kutatója állítja, másik tagadja fizetett siratóasszonyok létét. Böckel: Psychologie der Volksdichtung. 105 l. 2) jegyz.

Jegyz. vége

A Kántor búcsúztatója némi tekintetben szintén a sirató szerepét vette át. Benne a halott itmaradt rokonait néven szólítva, sorra elbúcsúzik tőlük. Igen régi hagyománya lehet, tudományos vizsgálója eddig nem akadt. Szintén a népkulturából való kibontakozás tünete: fizetett szakemberre, „speciálistára" bízzák, amit régen kiki maga végzett.

~~Jegyzet. Régi búcsúzóinkról l. F. Deák Ferenc. Irodalomtört. tanulmányok Bpest. 1909. és Ir. tört. Közlem. 1907. 300. l.~~

~~Jegyz. vége~~

VI. NÉPI KÖLCSÖNHATÁSOK.

Mit adott a magyar mai szomszédainak,-mit kapott tőlük? Amit e kérdésre ma felelni tudunk,röviden összefoglalja Bartók B.tanulmánya; /Népzenénk és a szomszéd népek népzenéje.Budapest.1934./ 127 dallampéldával meggyőzően bizonyitja,hogy szomszédaink lényegesen nem befolyásolták sem a régi,sem a mai magyar dallamstilus kialakulását,sőt valamennyien többé vagy kevésbbé hatása alá kerültek. Igy esett,hogy régi,a keleti örökséghez tartozó dallamaink feltünedeznek a tót, horvát, román gyüjteményekben. De különösen kiterjesztették a magyar zene határterületét,messze a nyelvhatáron tulra is az újabb népdalok. Ezek nyomát ott találjuk Morvaországtól Moldváig,és a Muraköztől Galiciáig.

Ami a hozzánk jutott idegen hatásokat illeti, Bartók ezúttal is nagyobb szerepet tulajdonit a müvelt vagy félmüvelt osztály közvetitésének,mint a néptől-néphez jutott közvetlen átvételnek. Ez a fentebb emlitett /600.l./okoknál fogva természetes is. Az idegenből lett középosztály régi hazája dalaiból hozhatott magával,s azokat a meghonosult nemzedék már magyarul énekelhette.

Igy alakulhatott az a közelebbről még meg nem határozott /"keleteurópai"nemzetközi népdal/,melyet Bartók emlit./8.l./ Egy csomó vándor-

dallam, melyek minden -Közép- keleteurópai népnél megtalálhatók, s melyeknek eredetét nehéz volna, talán nem is lehet kinyomozni. A mainál részletesebb társadalomtörténeti ismeretek majd tán erre a kérdésre is világosságot deritenek. 83a) b) Közbetoldva

Közvetlen népi érintkezés legsürübben a magyar és tót közt volt. Üveges, meszes, drótos tótok állandóan járták a magyar vidéket, de főleg aratók jutottak le tömegesen az Alföldre. A jólét éveiben öt-holdas zoborvidéki gazda sem aratott, legalább 1-2 tót arató nélkül. Megtanulták tőlük tót dalokat, tót szöveggel, amiből egy szót sem értenek. De azért éneklik.

E "vendégdalok" azonban idegenségüket nem vesztették el. Az átvétel ott kezdődik, ahol az idegen dallam magyar szöveget kap. Idegensége már nem tudatos, és csakúgy magáénak érezve énekli a nép, mint a magyar dallamokat. Ilyen nem sok van. (Bartók: 160. 178. 185. 205. 239. 254. 318., talán 206 is.)

De ez a kölcsönhatás legegyszerübb, legkönnyebben kimutatható fajtája. Bonyolultabb, nincs is még eléggé felkutatva a hatásnak az a módja, mikor a dallam egésze már nem ismerhető fel; csak fele, vagy kisebb részei maradtak meg, s alakitottak esetleg újabb képződményeket, vagy mikor

83a/

√ Különös ellenállást mutat a magyar népballadarománc német dallamokkal szemben. Ennek főoka kétségtelenül a hangsúly és ritmusrendszer nagy ellentéte. A művelt osztály a XVIII. sz. óta német dallamok nagy tömegét fogadta be és termelt hasonlókat azok szellemében. (Szini: „nemesi népdalok" Arany J.: „Szövege cikornyás, dallama német!") A néphez ezekből alig jutott el valami, különösen a jambusdallamokból. Ha ezekből valamit átvett, eltolta a hangsúlyt a jambus rövid szótagjára. (Bartók: 165) Könnyebben megbarátkozott a súlyos kezdetű ritmussal. (B. 257: Zabvető játékhoz hasonló ritmusú több más dal.) A megcsalt férj közismert históriája talán inkább tárgyának köszönhette az elterjedést (mint dallamának). Ritmusa minden változatban másképp alakult át. (Bar. 260. a) 6c.)

83 l) [illegible]

Nincs még megállapítva: (mit kaptunk közvetlenül) német telepeseinktől, mit ~~vagy~~ a középosztály közvetítésével. ~~[illegible]~~ Az egyházi ének szerepéről egy későbbi fejezetben szólunk.

(Aránylag könnyű felismerni a német dallamot a magyar közt. (Kivéve, ha valaki ~~[illegible]~~ a „Ballag már a vén diák"-ot is magyar népdalnak írja ... Vasmegyében a nép avval énekli a „Három árva" balladáját.) Ritka német dallam vegyül el úgy a magyar közt mint a „Ha nékem szóltól volna". Horváth Ádám 126 sz. után Bartalus: M. Orpheus. 5ödik sz. Dunántúl a nép mag. énekli. Németül l. pl. Böhme: Deutsches Kinderlied (000) lap. —

Jegyz.

Szedő folyt 83 l

csak egyes sorok, ritmusképletek, szerkezetek vándorolnak át. E téren még sok a kutatni való.

Az újabban előkerült cseremisz adatok egyelőre a kolomejka-kérdéshez nyujtanak új szempontot. Eddig azt hittük Bartókkal, hogy a magyar kanásznóta tipust a ruthén kolomejkára kell visszavezetni. /L. Bartók: A magyar népdal. LXIII. lap. Népzenénk. 19. lap./

Jenő

Karád 1934.

[illegible]

A cseremisz anyagban nagyobb számmal vannak mind a kisebb /ruthén/ mind a nagyobb (magyar) formának példái. /L. 000. lapon a kisebb. 000. lapon a nagyobb forma példáit./ A cseremisz sorvége ugyan majdnem mindig 3-szótagú | ♫ ♩ |, ami a magyarban is elég gyakori arra, hogy ne tekintsük itt-ott a kéttagú sorvéget kizárólagosnak. Ez viszont a cseremiszben is feltünik.

A ruthén példák mindig ♩ ♩ vagy ♪♩. sorvégüek. Ime tehát egy jellemző ritmikus sajátság, amely összekapcsolja a magyar és cseremisz példákat, a ruthénekben nincs meg. De még jelentősebb, hogy a cseremisz példák mind, a magyar majdnem mind ötfokúak, és 4-szerkezetűek.

Kvint

~~XXXXXXXXXXXXXXXXXX~~ Mindakét sajátság ismeretlen a ruthén 85
anyagban. Ha összevetjük 64/a és 64/b példáit:

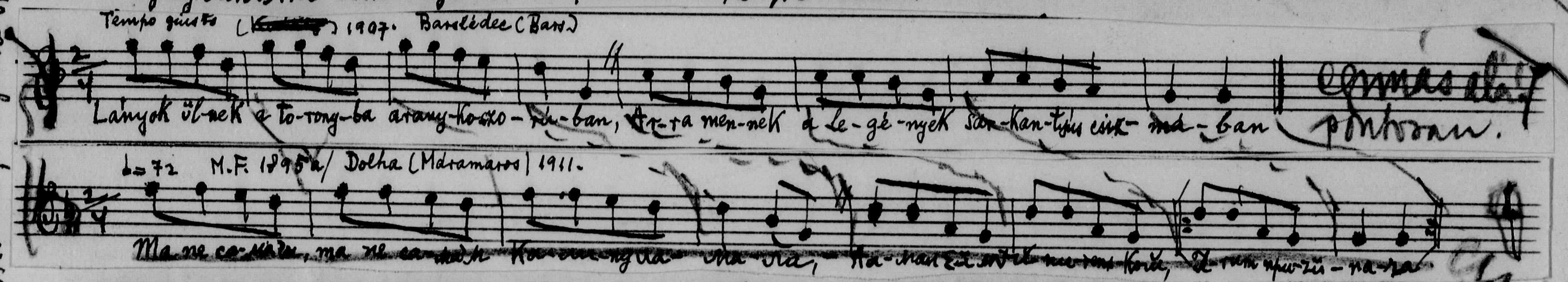

lehetetlen elhinnünk, hogy a ruthén az eredeti, s a magyar az átvétel. Sokkal valószinübb, hogy a magyar az eredeti: több az életereje, élesebb a körvonala, tiszta kvint-szerkezet, azonkivül ötfokú, egyetlen hangsúlytalan pien hanggal. /Bartók: 302. alatti változata még ettől is mentes./

A ruthén dallamban sem a kvintszerkezet, sem az ötfokú rendszer nincs már meg. Mintegy elhalványult, elkopott mása a magyarnak.

A ruthénben nincs meg a nagyobb 4-soros forma sem, mely a cseremisz és magyarban egyaránt számottevő.

E nagyobb formán alapuló hangszeres táncdarabok egy része is, /pl. Bartók 72. példája. "Népzenénk"/ kvintszerkezetű. Fölmerül a lehetősége, hogy ezekben is rejlik valami a keleti örökségből. A kérdés eldöntéséhez egyrészt az egész keleteurópai terület hangszeres és ének-zenéjét kell pontosabban feltárni, másrészt a ruthén-cseremisz érintkezés lehetőségeit felkutatni./ ~~[illegible]~~/

marad körvonalas kivétel.

Nyomtatott typusokkal!

Та не са-ма́м, та не са-ма́м Ка-ли-жу ла-ма-ла

Ла-мал е-і мій ми-лень-кий, Я лиш при-гй-на-ла.

Ta ne sa-ma'm, ta ne sa-ma'm. Ka-li-nu la-ma-la

La mal e-i mij mi-lenj kjij. Ta liš pri-gi-na-la

86

Még csak azt jegyezzük meg, hogy a Kolomjka versformát /14-es 44/42 és 15-ös 44/4/3/ nálunk már a XV. század óta műveli az irodalom. Kutatóink (középkori) latin hatást keresnek benne. /Horváth János: "A középkori magyar vers." Budapest, 1928/. 50. és 114. lap.

816

Z.

Jegyz.

VII Műzene nyomai (EGYHÁZI ZENE. 4. Gregorián ének.) 87.

Az első nagy európai kultúrhatás, a kereszténység, elhozta magával a gregorián ének nagy nemzetközi dallamkincsét. Ez, amennyiben hatott, nem mint elvont hangrendszer, hanem mint élő zene hatott. A nép csak dallamokat vehetett át, nem pedig "egyházi hangnemeket." /E hangnemeket különben csak utólag, s nem minden erőszak nélkül fejtették ki az élő zenéből/.

A gregorián hatás rendkivül bonyolult kérdésében [redacted] teljesen hiányzik minden előmunkálat. Ezért csak néhány tényre mutatunk rá.

Egyes dallamainknak a gregorián psalmodiával való rokonságára már utaltunk. Nyilt kérdés, hogy a gregorián dallamkincs keleti eredetű részével, igy a psalmodiával is, nem volt-e módja találkozni a magyarságnak még a kereszténység felvétele előtt? Emellett szólna a psalmodia-tipus emlitett nagy elterjedése a rokon népek közt./000.lap./

Ha egyéb gregorián elemek átmentek a nép ajkára, ebből egyelőre csak annyit következtethetünk, hogy azokat különösen gyakran volt módja hallani.

Igy egy nagyheti Allelujára ismerünk a zoborvidéki "aratásvégző" [redacted]. énekben.

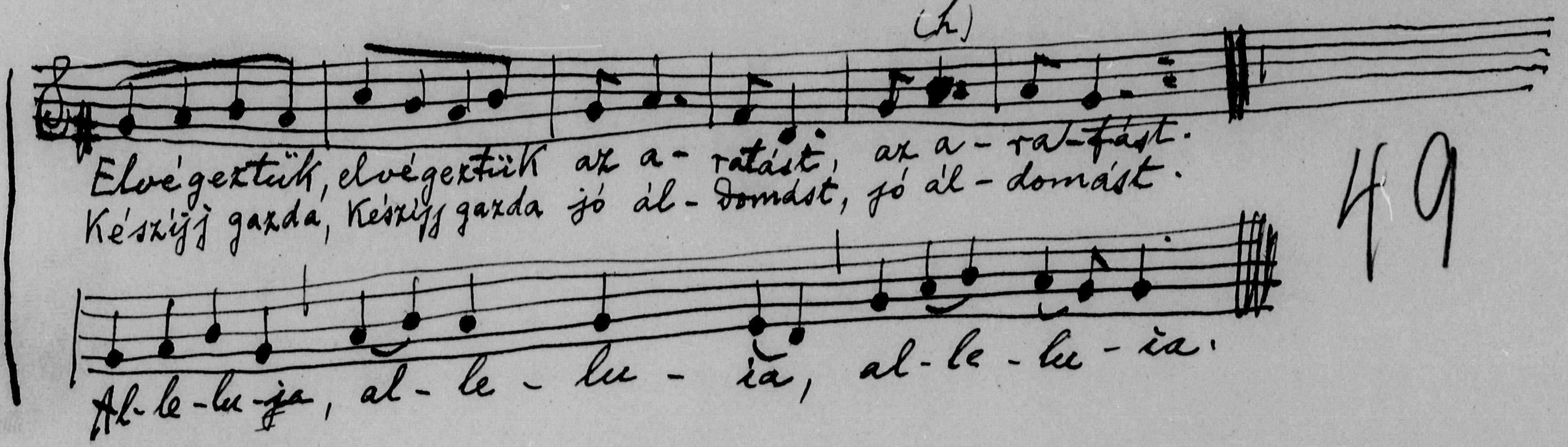

49

46) JEGYZET. Ez a dallam az oláh kolindák közé is eljutott. L. Bartók: „Melodien der rumänischen Colinde." Wien. 1935. 49. sz. / JEGYZ. vége. //

Hogy efféle átvételek szorgos kereséssel talán többet is ki lehet még mutatni, közvetlen a latinszövegü liturgikus énekből jutottak-e a magyar népdalkincsbe, vagy magyar graduálok közvetitésével, még további kutatás dolga felderiteni.

EGYHÁZI NÉPÉNEK.

Kisbetű

A magyarnyelvü egyházi népének és a népdal kapcsolatait pusztán szöveg szempontjából is érdemes volna vizsgálat alá venni. Hisz századokon át ez volt jóformán az egyetlen verses irodalmi hatás, ami a népet érte. A világi lirát szájhagyomány útján is magáévá tehette.

Itt azonban könyveket kapott kezébe,rögzitett szövegekkel,melyeket ugyan nagyrészt szintén megtanult könyv nélkül,de a nyomtatott szöveg is állandóan kezénél volt,attól eltérni nem lehetett. Igy hát a variánsképződés a dallamokra szoritkozott. Dallammal csak 1607,illetve 1651 óta kezdték ellátni énekeskönyveinket. Egy-egy dallam itt is erősen eltérő alakban jelentkezik különböző könyvekben és a mai élő énekben. A nép száján élő változatok összegyüjtése kétségkivül sok értékes adattal járulna a variánsképződés törvényeinek megismeréséhez.

A nép tudatában "világi" és "istenes", vagy "nóta" és "ének", hogy szorosabban nevezik az egyházi éneket, szintoly vegyesen van jelen, mint régi kéziratos versgyüjteményeink legtöbbjében. Mig a müvelt osztály vallásos éneke a templomra szoritkozik, a nép életében a templomon kivül is szerepel. Akárhányszor hallhatunk vasárnap délután a szérüskertben, vagy téli estéken a házban, órák hosszat vallásos éneket egy-egy ájtatos öregasszonytól. Néhol mezei munka közben is énekelnek egy-egy éneket.

De nemcsak nálunk, mindenütt sokszorosan összebogozódott az egyházi népének a világival. Dallama akárhányszor világi eredetü. Már a XII. században készültek francia vallásos contrafactumok világi dalokra.

90

47) JEGYZ.: P.Aubry: Trouvères et troubadours." 112.l./ A reformáció énekeit is gyakran irták világi dallamokra. Sokszor az eredet kérdését nem is lehet eldönteni.

Nálunk is él néhány dallam, egyházi és világi szöveggel párhuzamosan egymás mellett. A dallam azonossága a nép előtt nem tudatos, nyilván a tempo és ritmus nagy külömbsége miatt, még ha ugyanaz a személy énekli is mind a két alakot.

1./ Az "Üdvözlégy Krisztusnak drága szent teste" /Szent vagy Uram" 134. dallama, /Náray 1695/, azonos egy bordal ... világi énekével: /Nagyszalontai Gyüjtés. 1821 290. lap./

b) "Árokszállásánál" /P. Horváth Á. 265 és 46 sz./

c) "Csillagom, révészem." /Kodály: "Magyar Népzene." 28. sz./

Azonkivül az egész csoport rokon a Rákóczi-nóta egyik tipusával, melynek egy kései leszármazója az itt következő dallam. Liccze, Gömör vm.-i községben énekelte a 79 éves Beke István, 1913-ban. x) Jegyzet 48) E dallamnak két változata is megvan a Victorisz-Kézeratban, 1680. Köml. L. Szabolcsi B.: Probleme der alten ung. Musikgesch. 24. l. és 30. lap. 35 sz. 17 sz.

(Jegyzet vége)

48

129

91

2. Bartók 1.sz.példáját ,A A B B szerkezete miatt feltételesen sorolta a régi stilushoz. Dallamában sem igazi tipikus ötfokú . Mint egyházi ének is megvan, Kovács Márk 1842. Énekeskönyvében VIII.86.és Zsasskovszkynál: 1855.289. Annál különösebb ez, mert úgy egyházi, mint világi szöveggel több változata van elterjedve; mind Csikmegyében. Mégsincs adatunk rá, hogy a dallam azonosságát a nép felismerte volna.

3.) Egy dallamon él egy 1674.-ben kimutatható egyházi ének a férjgyilkos Benke Julis históriájával./Sz.v.U.38. = Bartók.192. Ez a dallam is elkerült az oláh kolindák közé/Bartók.1.m.100.sz. jegyz. vége.

4./ Ime még egy a Zoborvidéki aratási ének, melynek többféle egyházi szövege is van. /Zsasskovszky:1900.314.1.P.Horváth Á-nál./197.sz./,s más XVIII.századvégi kéziratokban, mint halotti ének szerepel.x/50)

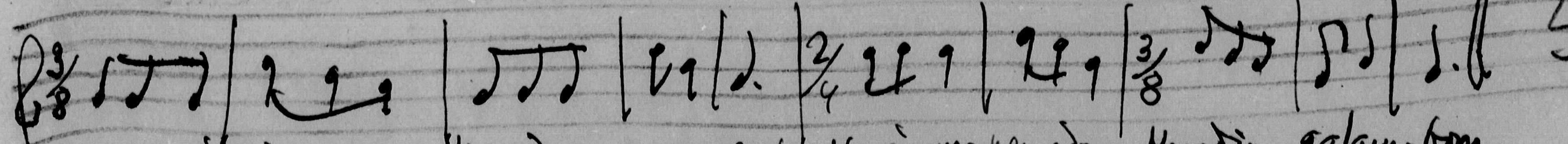

57 klisé

[50) x/ Mit használ e világ?" Szöv. Erdélyi:III.102.] jegyz

Kétségtelen, hogy a "Nem ~~[illegible]~~ ettem én ma egyebet" közismert a ~~álunk~~ dalunk a 134. ~~[illegible]~~ genfi zsoltár változata, majdnem pontosan az eredeti ritmusában. Létrejöttéről semmi adatunk nincs. Legrégibb feljegyzése: Füredi 1851. 74.sz. Minthogy nálunk a zsoltárokat sohasem énekelték ritmusban, élő formájukból nem alakulhatott ritmikus változat. ~~[illegible]~~ Kottaértő ember alkalmazhatta a dallamot a szövegre, s úgy terjedt el~~, amennyire elterjedt. Inkább [illegible] városi "könyvnóta"~~. Nem ilyen könnyű felismerni a következő dallam származását.

Jacopone da Todi éneke: "Cur mundus militat" legnépszerűbb énekeink egyike lehetett. Bornemissza óta /1582.CLIX.lap./ számtalanszor megjelenik énekeskönyveinkben "Mit bizik a világ" kezdettel. Dallama 3-féle is van. Egyiknek /Cantus Cath.1651.143 és 249.l./ első két sorában ráismerünk a "Biró Szép Anna" népballada dallamára. /Sz.N.4.66.1./ A dallam idegen, német forrásból, 1625-ből mutatja ki Bäumker: "Das katholische deutsche Kirchenlied.II.316./ ~~Az 1651.143 lapon egy más latin szöveg áll a dallam alatt. Ottani írását közöljük, mert így szembetűnőbb az egyezés.~~

A [illegible] [illegible] [illegible] jegyzetbe tenni

~~Tessék~~ [illegible]

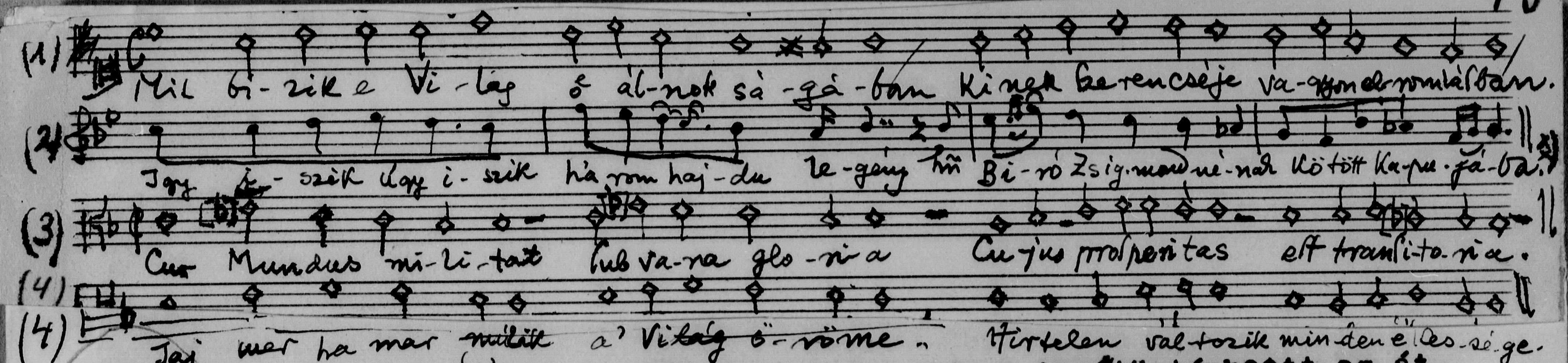

52 klisé

Ezt az éneket[1] sokszor énekelte a nép, s igy történhetett az átvétel. Hozzájárulhatott egy másik dallam, mely éppen csak egy erdélyi énekeskönyvben /Kolozsvár.1751.460.1./szerepel a "Mit bizik e világ" szöveggel, de kevésbbé népszerü még ma is a "Harc ember élete" kezdetü halottas ének szövegével./3/ Ez ugyan folytatásában más dallam, de első két sora, igen közel áll a fentihez. A kolozsvári hibás szöveg szerint közöljük. A zárójelbetett b-ket a jobb kiadások igazolják. x/

93

Végül sokat hallhatta a nép e dallam elejét, a "Jaj, melly hamar mulik e Világ öröme" kezdetü halottas ének formájában. Ennek dallama ugyanis nem más, mint a "Cur Mundus", illetve "Harc ember

---

x/ Ez a kolozsvári énekeskönyv egyetlen latin éneke. Utána következik a 461. lapon a magyar forditás.

Lapp

Lap vége

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

KÉZIRATTÁR

KODÁLY ZOLTÁN

A ZENE. (FEJEZET
A MAGYARSÁG NÉP-
RAJZÁBÓL.)
KÉZIRAT.

K. 784/I-II.

FOLYTATÁSA KÖVETKEZIK